

HORVÁTH ZOLTÁN

## CSATORNA, VAGY CSARNOK A KÖZMŰVELŐDÉS?

**K**ovalcsik József 1986–1987-ben írott háromkötetes munkájában „*A kultúra csarnokai*”-ként beszél a közművelődésről. Könyvének címe egy ragyogó, tágas, színpompás és előkelő tért sejtet. Ezzel szemben Józsa Péter 1978. évi *Kód–kultúra–kommunikáció* című tanulmánykötetének egyik alfejezete a közművelődést csatornarendszerhez hasonlítja. Egy láthatatlan, a felszín alatt húzódó hálózathoz. Melyik hasonlat az igazabb? Előadásomban Józsa Péter kiindulópontjáról kívánok szólni a jelenlegi közművelődési rendszerről.

Az 1970-es évek közepétől a rendszerváltásig zajló időszak a magyar közművelődés ismételt újrafogalmazásának egyik szakasza, amely a rendszerváltásban tetőzött. Tulajdonképpen a magyar közművelődés folyamatosan újra és újra fogalmazza magát. Tudományterületi besorolása bizonytalan, leginkább a neveléstudományhoz szokás kötni, azon belül is az andragógiához, ám ez kényszerű megoldás és nem fedí le pontosan a területet. Már a megnevezésben is bizonytalanság és rendszeres változás figyelhető meg. Az előbb alulról szerveződő, majd egyre inkább intézményesülő rendszert iskolán kívüli népművelésnek nevezték a 19. századtól 1945-ig. Ezt követően, az ún. koalíciós időkben szabadművelésnek, majd a Rákosi-korszakban ismét népművelés lett, amit váltott a közművelődés kifejezés. (Juhász, 2016. 16–41.) Törvényi szinten ma is ezt a megnevezést használjuk, miközben a szakmai közbeszédben már a közösségi művelődés jelent meg és felsőoktatásban az új típusú BA-szak is ezt használja (miközben az MA-szak kulturális mediációként határozza meg a szakmai tevékenységet). Hogy a helyet komplexitását jelezzük: a közösségi művelődés a közösségszervezés irányába mutat, amely egy társadalomfejlesztő tevékenység, így tudományterületileg elmozdul a bölcsészettudomány (azon belül a neveléstudomány) irányából a társadalomtudományok, főként a szociológia, szociálpolitika, szociális munka irányába. Ráadásul szinte a közművelődés szinonimájaként jelen van a felnőttképzés (andragógia), közösségi animáció, az ifjúsági munka. Sorolhatnánk.

És még csak a szakma megnevezésénél tartunk. Ehhez képest kellett és kellene ma is meghatározni a szakmának, illetve a társadalomnak is, hogy miként tekint a közművelődésre. A fenti két meghatározás (csarnok és csatorna) két gyökeresen más felfogást jelent.

A *Kód–kultúra–kommunikáció* című kötet megjelenésének évében, 1978-ban írja Hankiss Elemér a *Viselkedéskultúránk torzulásai* című tanulmányát, amely az 1982-es kiadású *Diagnózisok* című könyvében is helyet kapott. Itt, a korszak közművelődési helyzetét is kitűnően jellemzi: A társas érintkezés intézményes keretei meglehetősen satnyák. (...) nagyon is

jellemző a sivár vagy szinte nem is létező faluközpont az egy szál kocsmával vagy vendéglővel, illetve presszóval kombinált kocsmával és fűtési, tatarozási, költségvetési gondokkal vagy az érdektelenséggel küszködő művelődési szobával vagy házzal. S a helyzet a városokban sem sokkal kedvezőbb; a meglévő italboltok, kocsma és a lerobbant, szűk és sivár mozik eleve nem tudják, a presszók és művelődési házak pedig a lakosság elenyésző hányada számára tudják csak biztosítani a tartalmas társas együttlét feltételeit (...)” (26. o.) Ugyanitt Hankiss megjegyzi még, hogy az utóbbi évtizedekben jelentősen visszaesett az egyesületi, egyleti, klubéleti tevékenység. Ez tehát a helyzet az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején.

Nagyjából ekkor (1975-től) bontakozott ki a nyitott ház mozgalom Beke Pál és Varga A. Tamás vezetésével. A settlement típusú tevékenység magyarországi meghonosításával kísérletezve jutottak el oda, hogy nem egy felülről lefelé irányuló mozgással kell népet művelni, hanem közös művelődésre van szükség. Ez az aktivizáló, a helyi, személyes kapcsolati hálókat központba helyező szemléletmód volt a hazai közösségfejlesztés gyökre.

Józsa Péter a *Kód–kultúra–kommunikáció* című könyv bevezetőjében nem egészen két oldalt (8–10. o.) szentel csupán a közművelődésnek egy fejezet keretében. Mégis, az éppen akkor (is) átalakuló szakmáról sokat megtudunk ebből a pár bekezdésből. Józsa szerint a közművelődés a permanens neveléshez köthető. Elsősorban információforrás. Az oktatási rendszer (bármelyik szintjét is vizsgáljuk) nem ad az egész életre szóló ismeretet. Egyrészt változik a világ, másrészt, változik az ember. Változnak a képességei, a memóriája. Folyamatosan felejtünk, miközben egy (már akkor) egyre inkább medializált környezetben, aki kiesik az információs térből, az egyre kevésbé tud boldogulni. A közművelődésnek abban van szerepe, hogy az embereknek lehetőséget kapjanak az újabb és újabb, vagy mélyebb információhoz való jutásban.

Másrészt a közművelődés értékek forrása is. Józsa szerint a bonyolult társadalmi viszonyok közötti létezésben, és az arra való reagálásban az egyénnek szüksége van értékekre, normákra, szabályokra. A hagyományos társadalmakban ezek a kulturális keretek adottak voltak. Az emberek beleszülettek ezekbe, megtanulták őket. A jelenlegi társadalomban ezek a szabályozók folyamatosan átalakulnak, érvényüket veszítik és születnek újak. A közművelődésnek az ebben a rendszerben való eligazodását is segíteni kell.

A közművelődésnek feladata (Józsa Péter szerint) a fizikai dolgozók és az esztétikai termékek (könyvek, filmek, színházak, festmények, zenék) értékesebb része között lebontani a falat. A közművelődés tehát a tömegkultúra helyett az elit értékközvetítés intézménye, aminek a célközönsége a kevésbé tájékozott és az értékeiben bizonytalananná vált társadalmi tömeg.

Bár definíciót nem ad Józsa a közművelődésre, utalásaiból arra következtethetünk, hogy közművelődés alatt a legtöbb kulturális intézményt és (az 1970-es évek Magyarországon még erőteljes kulturális tartalmat hordozó) médiumot, így a mozit, a televíziót, a színházat is érti. Ez a fajta tisztázatlanság később is megmaradt. Kormos Sándor az 1999. évi kiadású *Közművelődési intézmények és szervezetek* című könyve ide sorolja nem csak a művelődési otthonokat, a gyermek és ifjúsági házakat, de a közkönyvtárakat, a múzeumokat, a levéltárakat, a műemlékvédelmet, a tudományos-ismeretterjesztő és művészeti szervezeteket, a tömegkommunikációs intézményeket, kulturális egyesületeket és alapítványokat is. Tehát, mindent, amely a kultúrák közvetítéssel részben, vagy egészben kapcsolatba hozható.

Nézzük tehát, hogy mit értünk ma közművelődés alatt? A mozi, az előadóművészeti intézmények, a galériák, közgyűjtemények, a médiumok tagjai a kulturális rendszernek, de nem a közművelődésnek. A közművelődést a 1997. évi CXL törvény IV. része határozza

meg, melyet nem is olyan rég, 2017-ben módosítottak. A törvény preambuluma így fogalmaz: „A társadalom közös érdeke a nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése, amely törekvés a kulturális alapellátás rendszerében testesül meg.”

A közművelődési intézmények számára nyolc alapfeladatot fogalmaz meg a fenti jogszabály:

1. Művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása.
2. A közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése.
3. Az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása.
4. A hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása.
5. Az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása.
6. A tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítása.
7. A kulturális alapú gazdaságfejlesztés.

Mit mond Józsa arról, hogy mi a közművelődés feladata?

1. Információforrás
2. Értékforrás

Az elmúlt időszakban kicsit összetettebb lett a feladat, de tulajdonképpen a Józsa által megfogalmazottakat megtaláljuk a mai alapfeladatok között is. Információforrás mondja Józsa, az egész életre kiterjedő tanulás és tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítója mondja a hatályos törvény. Értékforrás mondja Józsa, hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése mondja a törvény. Mindezek felett megjelenik a közösség és gazdaságfejlesztő funkció, amely az 1970-es években még nem volt ennyire erőteljes.

Ezt a komplex rendszert a megyei jogú városok közművelődésének mind végezniük kell, míg a legkisebb falvaknak legalább az elsőt, ráadásul képzett szakemberekkel. A feladatot/feladatokat különféle intézményekkel lehet végezni a tevékenység célja, vagy a intézmény nagysága szerint. Az intézményt fenntartani nem képes, pár száz fős települések elég, ha egy (meghatározott infrastruktúrával rendelkező) művelődési színteret működtetnek. Ezek valóban csupán színt és teret adnak a településen, hogy egyetlen olyan hazai közösség se legyen, ahol nincs olyan helyszín, ahol a közösségi élet kiteljesedhetne, és ne legyen egyetlen olyan közösség, amelynek a dinamizálásával, fejlesztésével, vagy legalább egyben tartásával egy képzett szakember ne foglalkozna.

Az ezer fő feletti településeknek már közművelődési intézményt kell fenntartaniuk. Nyolc intézménytípust sorol fel a törvény:

1. Művelődési ház
2. Művelődési központ
3. Kulturális központ
4. Többfunkciós közművelődési intézmény
5. Népfőiskola
6. Népi kézműves alkotóház
7. Gyermek-, illetve ifjúsági ház
8. Szabadidőközpont.

# JÓZSA PÉTER EMLÉKEZETE

HORVÁTH ZOLTÁN: CSATORNA, VAGY CSARNOK A KÖZMŰVELŐDÉS?

Ezek között az első három tulajdonképpen általános közművelődési intézmény, amely a település nagysága és a fenti feladatokból vállaltak száma szerint lesz művelődési ház, -központ, vagy kulturális központ. A többfunkciós intézmény is általános közművelődési feladatot lát el, amely más funkciót is kap (elsősorban kisebb városok esetében egybevolt könyvtári, közművelődési és/vagy múzeumi intézmény). A népfőiskola a közművelődés és a felnőttképzés határterületén áll, a népi kézműves alkotóház a hagyományörzés és a közművelődés metszéspontjában, míg a szabadidőközpont a közművelődést az aktív rekreációhoz köti. Hagyományokkal rendelkező, ám speciális típusú intézmények ezek. A gyermek- és ifjúsági házak pedig nem funkciójukban, hanem célcsoportjuk szerint specializálódnak és a fiatalokat kívánják közművelődési eszközökkel megszólítani. (Érdekes az a szemléletmód, hogy míg az ifjúsággal külön intézménytípussal foglalkozik a közművelődés, addig az idősgenerációval való foglalkozás során a szociális és egészségügyi feladatok dominálnak. Tehát, a fizikai és mentális szinten tartás, vagy a romlás lassítása, a fejlesztés helyett. Így, az idős korosztállyal szociális és egészségügyi intézmények foglalkoznak elsősorban, a közművelődés ezekben mellékszálként van jelen. Izgalmas lenne megvizsgálni, ha megfordítanánk az arányokat és a közösségi és művelődési szempontokat helyeznénk előtérbe. Vajon, hogy hatna ez az idősök mentális és a fizikai állapotára?)

Jelenleg tehát (nagyon vázlatosan) ezeket a kereteket értjük közművelődés alatt. Választ kell azonban még találni alapkérdésünkre: mi a közművelődés, csarnok, vagy csatorna? Kovalcsik József több száz oldalas művében is azt mutatja be, hogy a művelődési rendszer alapjai civil szervezetek, polgári körök, munkáscsoportok voltak. Mégis egy előkelő, monumentális képet vázol elénk művének címében: A kultúra csarnokai. Valószínűleg Józsnak van igaza, aki csatornarendszerről beszél. Olyan (tervezett, vagy spontán módon is alakuló) hálózatról, amely a föld alatt húzódva láthatatlanul összeköti. A mindennapunk szerves része. Tudjuk, hogy van, természetesnek vesszük a létét. Talán kicsit kevesebbet foglalkozunk is vele, mint amennyit kellene. Használjuk, élvezzük az előnyeit. Súlyos problémát jelent azonban, ha meghibásodik, így fenntartása, javítása, fejlesztése rendkívül fontos társadalmi feladat.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

1997. évi CXL törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről  
Hankiss Elemér: Viselkedéskultúránk torzulásai. In: Diagnózisok. Helikon Könyvkiadó, 2017.  
Budapest
- Juhász Erika (2016): A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Csokonai Kiadó, Debrecen
- Józsa Péter (1978): Kód–kultúra–kommunikáció. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- Kormos Sándor (1999): Közművelődési intézmények és szervezetek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kovalcsik József (1987): A kultúra csarnokai 1-3. Művelődéskutató Intézet, Budapest

## ÖSSZEFOGLALÁS

A közművelődés megnevezése és jelentése az elmúlt évszázad során több alkalommal módosult. Az 1960–1980-as években új kihívások előtt állt a szakma, amelyre Józsa Péter is reflektált az 1978. évi Kód–kultúra–kommunikáció című tanulmánykötetében. Bár a közművelődés tartalmi zónája azóta sokat változott, megállapításai máig időszerűek. Tanulmányomban Józsa Péter írásából kiindulva vizsgálok a közművelődési rendszer lényegét.